

Társadalom-morfológia, környezeti világok, antropogén együttthadások

Pászka Imre újabb köteteiről¹

Több korábbi munkájában a szociológus/társadalom-morfológus Pászka Imre a romániai, a történeti és területi társas világok struktúráival, az elitek önképével és társadalmi beágyazottságával² foglalkozó kutatóként szerzett tekintélyes elismerést, majd az eszmetörténet és a tudásszociológia térfelén keresett a struktúrák történetiségére, a létrejövő kapcsolat- és tudásszerkezetek összefüggéseinek folyamatszerűségét megvilágító összképeket, kultúratörténeti és tudásszociológiai áttekintési lehetőségeket.³

A tudástörténet Pászka strukturális szempontrendszerében magába foglalja a hermeneutikai, s másikkal a holisztikus kiterjesztéseket. E dimenziók nála nincsenek ellentétben a tudásszociológia eljárás módjával, hisz minden, ami nem csupán az eszmék és a gondolatok történelmi metamorfózisainak szolgál alapjául, egyúttal a megismerés és a tapasztalati tudás valamely változatát is magában foglalja a történelemben kibomló társadalomszervező megoldások közül, sőt a mögöttük lévő intézményes hátteret, a komplex alkalmazkodás rendszerének vagy a kollektív tanulásnak összefüggéseit is rejti. Ezeken kívül Pászka érdeklődése is arra irányul, hogy továbbgondolja az intézmények evolúciós jellegére, az útfüggés problematikájára, egy egyéni akaratok határait jelző társas jelentésstruktúrák dilemmáit is. Ezek tétje és bonyolultsága ugyanis az eszmék státusának meghatározása felől is belátható, miként a társas tüneményeket körülvevő társadalmi dinamika viszonylatrendszere, sőt a tudásközvetített társadalmi gyakorlatok megannyi verziója is, tudás és egzisztencia relációi, „az ember alapvető, természetéből fakadó lényege” (2006, 7. p.).

A tudástörténettel összefüggésben már előző markáns művében, akadémiai doktori értekezésében is impozáns gondolati ívvel fogja át a narratív történetformák, a megélt életek történetének „kisbetűs” elbeszélését körülvevő (szociálpszichológiai és történet-szociológiai) folyamatok elemi természetrajzát, s ennek rendszerszerű totálképét építette monografikus konstrukcióba, melyben jelezte: a társadalom olyan képződmény/

-
- 1 *A társas világ környezetei. Történet- és tudásszociológiai tanulmányok.* Szeged, Belvedere Meridionale, 2016, 262 p.
 - 2 *A román hivatáselit: identitás és legitimitásválság,* Budapest, Osiris, 1999, 185 p.; *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban,* Szeged, Belvedere Meridionale, 2010, 328 p.
 - 3 *A fordított folyamatok struktúrái. Eszme- és tudástörténeti tanulmányok, esszék.* Szeged, Belvedere Meridionale, 2006, 360 p.

fogalom, mely „ellenképződményekből és ellenfogalmakból áll, ilyen az alany és társadalom, egyén és társadalom, mindezek ugyanazon érme két oldalát jelentik, amit »társadalomvilágának« is nevezhetünk. Az egyén élettörténete lényegében a szocializált egyén társadalmi lényegiségének része, amely kollektív történetbe és az emberiség történetébe ágyazott. Megélt életének története mégsem a nagybetűs történelem, hanem az, amely mindebből és társas világának szövetéből a fejekben, a gondolatfolyamatokban épül fel, ahogyan egy csoport egyénei a megosztott és közös tapasztalataikat elbeszélésekben, mítoszokban, történetekben kifejezik, kinyilvánítják, kidolgozzák és közvetítik. Az életről szóló folyamatos párbeszéd lényegében a tapasztalatok, a benyomások, az élmények, a vélemények cseréje a kortársak között a jelenről, a jelenvaló múlttól s az esetleges jövőről. Ezekben a dialógusokban jelenik meg az egyén viszonya a világhoz, amelyben él, kísérik mozgását a szociális térben és a történelmi időben. A folyamat belső és külső körülményeinek összejátszása bonyolult, többnyire »sem megfigyelni, sem megfilmesíteni« nem lehet – az élettörténeti elbeszélésekből tárulhat fel”.⁴

Új könyvében, *A társas világ környezeteiben* – mely várhatóan ugyanúgy több kiadást megél majd, mint az előző –, az emberi magatartás, cselekvés/viselkedés repertoárjának körülhatárolt, történetileg változó, de sokszor ismétlődő mintázatának verzióival foglalkozik. Ebben az intézményesülés, az emberi cselekvés, a viselkedésminták természet és társadalom meghatározta dimenzióival, a közösségi-gazdálkodási együttműködések kiváltotta válsághelyzetekkel, továbbá az ezekre történetileg adott köznapi reakciókkal keres inherens összefüggéseket, vagy még mélyebben: dialógusokat az egyén társas környezeteiről. Ilyenek között első helyre illeszti, a kötet anyagának nagyobbik felébe ötvözi az antropogén (azaz ember alkotta környezeti, társadalom befolyásolta természeti) tünemények fejlődés- és változásrajzát, majd ezek tudományos interpretációinak, forráselemző kutatási eredményeinek jól megalapozott építményét, hogy utóbb rákeressen a történi történelem és a megelőző korok társadalmi vergődés- és alkalmazkodástendenciáinak lényegére, az adaptálódni képes ember természetrajzára, és a természet szabta emberi alaprajzolatára is. Antropocentrikus érdeklődéssel az antropogén elemek, struktúrák, elemi működéscsoporthoz tartozó lényege felé jártában, az útfüggő és jelentésorientált közösségi viselkedési modellekbe kíváncsiskodva...

Az alak- és jelentéstudományi leágazásokat, melyek (saját minősítésem szerint) társadalom-morfológiai belátások felé vezetnek, a második nagyobb blokkban az emberi létállapotok, életminták, életutak és életvilágok közösségi-kommunikatív leírására, elbeszélésmódok lehetséges tudományfilozófiájára összpontosítva kínálja. „Az antropológiai belátások ellenére látnunk kell, hogy társadalmak és gazdaságaik hibrid konfigurációk, amelyek formálásában számos tényező (vallás, hagyomány, eszmék, politika, ökológiai környezet stb.) játszik közre. Tény, hogy az ember alkotta társadalmak csak az utópiákban eszményiek, a valóságban történelmi-kulturális kötöttségeik vannak” (173. p.) – írja e második nagy egység előzményeként, de az első nagy egység végén, a tőkegazdaság és társadalmiviselkedés-tudományok fejezetei közötti átveze-

4 Pászka Imre: *Narratív történetformák. A megértő szociológia nézőpontjából*. Szeged, Belvedere Meridionale–Szegedi Egyetemi Kiadó, 2009, 554 p. Ugyanez nagydoktori disszertációként, 2011, Szegedi Tudományegyetem. <http://real-d.mtak.hu/376/>

tésben. Talán egy konvencionálisabb társadalomvizsgálódási modellben az első részt a természet emberi leigázásával és az ember (mint antropológiai tünemény) természeti jelenségekhez kapcsolódó nehézkes (de folytonos) adaptálódásával lehetne vázolni – hogy ne mondjak „társadalmi felépítmény” alapjául szolgáló gazdasági-életviteli alapot mindjárt –, s a kötet második nagy egysége magukról a reprezentálható felépítményekről, sőt társadalmi gondolkodásban meggyökerezett konstrukciókról kialakított visszképet, a kutató egyén ráébredését, sőt rádöbbenését tükrözi arra, mi minden tűnik alapvetően másnak, ha a megfigyelt szociális világ megfigyelői attitűdtől is függő konstruktaimait elemezzük.

A kötet két nagyobb blokkjában is ekként bánik Pászka az első nagy, rendszeralkotó és korszakosan is új értelmezési egység forrásaival, historikus lenyomatokkal, könyvtári és levéltári válogatással, korábbi társadalomfilozófusok, közgazdászok, a világgazdaság vagy az egyetemes történelem korszakos elemzőinek adatbázisával is. Az *antropogén-természeti tényezők együttthatása* fejezetben és a valóság rekonstrukcióját mint saját módszertani aspektusát ismertető részben hasonló az alapállása. Mondhatni: fölfedez, tételez, kérdez, kutat, konstatál, elemez, értelmez, összefüggésrendbe állít, verifikál, újrakérdez, újválaszol... S ennek révén kapunk tőle olyan összképet, melyet csak a legkiválóbb s legnagyobb korszakalkotó elmék vázoltak eddig. Ezt a kompendiumot, historikus és természeti körképet pedig Pászka épp arra használja, hogy magára a kutató tekintetere, a pillantásával átfogható horizontra, de azon belül a történelem csoportjaira, egyéneire és környezetükkel szimbiózisban/konfliktusosan élők reflektáló köreire kérdezzen rá, hisz ők mindig is csak átélhették, elszenvedhették, maximum elpanaszolhatták a velük megesett életvilágot és mikrohistóriát. Saját szavaival: „A kutató az, aki egy másik modell szerint tárgyiasíthatja megfigyeléseit, tehát nem úgy, vagy abban a formában, s azzal a relevanciasúlyozással, ahogy az alany elbeszélte. A fenomenológiai perspektívában, tehát az alany és kutató »kortársak«, csakhogy az imént jelzett értelemben kettőjük viszonya aszimmetrikus. A kérdésnek ez az aspektusa több mint bonyolult, megértése viszont szükségessé teszi a kutató-alany dialógushelyzetben elfoglalt szerepeik tisztázását, amelyet az »én-te« reláció mentén vázolunk fel. Megjegyzendő: az én-te reláció nem statikus, folyamatszerű...” (207. p.).

A megjegyzést apró kiterjesztéssel erősítve: a folyamatszerűség magán a teljes művön belül is kulcsfogalom, a sodrás és értelmezési keret kölcsönviszonyának, a belátás hullámainak és partjainak interakcióira érzékeny értelmezési tartomány. Ennek alapképletét több verzióban is fölleljük a korpuszban, de kifejtett változatát a társadalomkutató önreflexív attitűdje révén teszi érzékletessé a szerző. Miután a könyv meghatározó (új, az elméleti blokknál frissebb) fejlődéstörténeti fejezeteiben Pászka a társadalomtörténész szemüvegén tekinti át az evolúciós perspektívák és narratívák érzékletes verzióit, ezért magáról a társadalomkutató kutatásmetodikájáról, a gondolkodás és fejlesztéstörténettel foglalkozó fejezete már szinte önellentmondásig hangolja a narratív interpretációk kikötéseit. „A beszélgetéselemzések azt mutatják, hogy a beszélgetés folyamán az interakcióban lévő felek közötti reflexív viszony mellett szokásviszonyok is fennállnak, amelyek a beszédaktusokat egységbe fogják. Nem egyszerűen arról van szó, hogy az emberek részt vesznek beszélgetésekben, hanem arról, hogy bármely beszélgetés többet tartalmaz, mint amit a beszélgető felek feltételeznek. A szociolingvisztikának a kommunikáció folyamatában való alkalmazása tehát azt feltételezi, hogy

társas beszédcselekvés nem egyszerűen meghallgatást igényel, nemcsak információátvitel, hanem a beszélgetők a »jelentés kibontakozó spiráljában« merülnek el, vagyis az egyszerű jelentéshordozó megnyilvánulásoktól haladnak a bonyolultabbak, összetettebbek felé” (202. p.).

E jelentésség, s maga a hermeneutikai folyamat is egyszerűsödik ugyanakkor, a szerző és elődei bonyolult okfejtéseit a válaszadó, a kérdezett narratívái, önkifejezési rutinja, kommunikatív érzékenysége, s maga az ezekhez kapcsolódó megismerői/kutatói viszony alakítja, pontosítja vagy bonyolítja: „A kérdés az, hogy akkor miért és hol válik felismerhetetlenné a szerzőség problémája. Itt több változat jöhet szóba, valamennyi az interjúszituációban nyert adatbázis feldolgozásával, illetve közléssel kapcsolatos. Az etnográfiaiban s az antropológiában gyakori, hogy a kutató kettőjük dialógusát monológgá alakítja át a feldolgozás vagy a publikálásra való előkészítés során. Technikailag a dialógusnak monológgá való átalakítását rendszerint úgy oldják meg, hogy a kutató párbeszédet vezérlő kérdéseit kitörlik, így egy viszonylag összefüggő, koherens szöveget nyernek. Egy olyan konvencionális, narratív elbeszélésformát (bevezető – elbeszélés – lezárás) hoznak létre, amelyben a diakrónia érvényesül, ezzel a szóbeli elbeszélést történetté alakítják át, egy személy életének történetévé. Számos ésszerű érv szól ezen eljárás mód mellett és ellen. Kétségtelen, az így megformált elbeszélésben az »én« elbeszélő-főszereplő életének narratívája megbízhatósága jobban érvényre jut, mert függetlenül attól, hogy a tulajdonneve fel van-e tüntetve vagy sem, mégis látható, hogy egy identikus személyről van szó, vagyis egy olyan személyről, akinek személyazonossága ellenőrizhető, így a szerzőség kiléte sem kétséges. Még akkor sem, ha a kutató például egy kötetben tematikus élettörténeti elbeszélésgyűjteményt ad közlésre, és az ő neve jelenik meg a borítólapon. (203. p.) [...] Gadamer is a szóbeliség és az írás hermeneutikáját élesen elválasztotta egymástól. A szóbeliség Schleiermachersénél kap kitüntetett szerepet, amit Gadamer pszichologizmusnak tartott és kiiktatott a hermeneutikából, mivel az bevonja a szerzőt is az elemzésbe. A hermeneutika tárgya tehát kizárólagosan az írásos szöveg. Hasonlóan vélekedik Ricoeur is. A jelentéskutató-elemző társadalomtudomány azonban nemcsak írásos szövegekkel, dokumentumokkal, produktumokkal van dolga, mint a történelemnek. A kettő annyiban hasonlít, hogy mindkettőnek eseményekkel van dolga: a történettudomány a múlt eseményeit dokumentumokból rekonstruálja, a szociológia számára a jelen az élő eleven emberek jelentésadásai, amelyek az eseményeket dialógusokban, egyéb társalgási és vitahelyzetekben, szóban adják elő. Pontosabban az adatbázis előállításában egyaránt részt vesz a kutató és az adatközlő. A probléma nem az tehát, hogy az élőbeszéd leírható, illetve le is jegyzik, hiszen az antropológiában ennek a technikának nagy múltja van, hanem az, hogy »mit rögzítünk«; más szóval a szöveg, a »diskurzusrögzítés« mire irányul. A rendkívül változatos és különböző szintű beszédmódokból mi az, ami rögzítésre érdemes...” (176. p.).

Rövidebben: a diskurzusrögzítés és a szövegvalóság leképeződésének valóságrelációi már önmagukban is többrétegűek, továbbá plurálisak. Pászka a „társas világ környezeteiről” ír könyvet, jogosan kérdezi tehát, kik és mi szerint társas ez, milyen tudástörténeti és hermeneutikai befogadásszertartás előzi meg vagy veszi körül a közlő, a befogadó, értelmező és jelentéstulajdonító aktust magában a társadalomtudományi kutatásban, s kivel beszél/beszélheti meg mindezt a metodikai dilemmát. Mint válasz-

képpen összegzi: „Adatbázisunkat írásban rögzített szövegek képezik, többségükben narratív jellegűek, amelyek az emberektől függő és tőlük független látott, illetve hallott környezeti eseményeket történetekbe ágyazva beszélnek el. Az ilyen és hasonló típusú dokumentumok sajátosságairól korábban hosszabban értekeztünk, itt csupán ismételtten arra utalhatunk, hogy minden ember által írásban és szóban elbeszélte eseménytörténet (Webernél cselekvés) szubjektív, szándékolt, motivált. Vagyis a valóság reflektált kifejezése, és nem maga a nyers valóság, hanem az a valóság, amelyről képet alkot a megfigyelő, ahogyan azt látta/látja/láttatja. A kvantumelméletből is közismert, hogy a megfigyelő és megfigyelt tárgy viszonya nem semleges. Heisenberg és Born előtt jóval, Dilthey már értekezett arról a hermeneutikai problémáról, hogy mi minden befolyásolja a megfigyelő és megfigyelt viszonyát; újabban Luhmann aktualizálta Mannheim Károly tudásszociológiai látteletét, és megfontolandónak vélte a megfigyelő megfigyelését is. [...] Bármely tudományos kutatásnak az időjárás, járvány, közbiztonság múltbeli szenvedésnarratíváit kétségtelenen konceptualizálnia kell, előfeltevéseit az adatbázis ismeretében fogalmi-elméleti keretekbe kell illeszteni, mely kijelöli a téma feldolgozásának szándékolt menetét. Azonban mindez nem jelentheti azt, hogy az ismert, elfogadott konvencionális paradigmák egyetemes sémáiba kényszerítjük a tényanyagot. Nem állítjuk azt, hogy az említett sémák használhatatlanok, csupán arra utalunk, amikor az együttthadás fogalmába néhány térben és időben változó tényezőt bevonunk, akkor a tényezők társadalmi-kulturális kötöttségei döntik el, mi az, ami a konvencionális sémákat követ, általánosításokra nyit rést, és mi az, ami lokális, partikuláris, egyedi. Az életvilág, a természet és társadalom világának egysége, amint arra a fentebbiek során is utaltunk, egyetemes, mert minden létező emberi szerveződés létfeltételének az alapja/kerete. Az emberi lét cselekvésorientációja alapvetően alkalmazkodás, a szerveződési formái és annak tartalmi tágabb és szűkebb értelemben is az adaptáció módzatait jelenítik meg. Nem véletlen, hogy a múltban a környezet kihívásaira adott válaszok különbözőek voltak...” (16–17. p.).

Az életvilág, a társadalmilag felépített valóságképzetek, az írott szövegek és az élőbeszéd narratív sajátosságai alapján, hermeneutikai pozícióra építve fejti ki, hogy „a diskurzus írásban rögzített formája »lehet« a Ricoeur által javasolt értelmező tudomány tárgya, mert csak az írott szöveg garancia arra, hogy a dialógus univerzális lehet, hiszen hozzáférhető mindenki számára, mindenütt és mindenkor, aki érdeklődést mutat iránta. Ricoeur, miután tisztázta, hogy mi a szöveg, mi az élőbeszéd és az írott szöveg közötti különbség, miközben mindkettőt szövegnek, a diskurzus (megnyilatkozás) módjának tekinti, az írott szöveget jelöli meg az értelmező tudomány tárgyának, mivel Max Weber is »ésszerűen vezérelt magatartásként definiálta ezt a tárgyat«. A kérdés továbbá az, hogy vajon az »ésszerűen vezérelt magatartás« kiegészíti-e azt, amit Ricoeur »*olvashatóság jellegnek*« nevez. A következő lépésben, tehát, a diskurzus fentebb vázolt négy kritériumát – időbeliség, diskurzusesemény, világ, kommunikációs jellemzőket – az »ésszerűen vezérelt cselekvés« fogalmára vonatkoztatja, amit szintén egy négyes tagolásban old meg...” (184-185. p.).

Valahol talán e többrétegű, sokszereplős folyamat és szituatív érvényesülése is úgy redukálható, hogy a kommunikatív diskurzus szintje nem csupán hermeneutikai alapokhoz, de referenciális válaszokhoz, kutatói reflexióhoz is jelentős mértékben kötött.

Anélkül, hogy a magam kontúrjaival össze akarnám zavarni a Pászka föltárta, jól áttekinthető és sokrétegűen mély struktúra erővonalait, csupán arra fókuszálok, amit a szerző az „antropológiai állandó” kapcsán foglal tézisbe. Itt is, mint a kötetben végig, „a konceptuális társadalomtudomány alapozási kísérletében, az eszmék és az életmód egymásra vonatkoztatásakor”, a megértés határaitól, s főképp a közösségi határok értelmezésmargóiról van szó talán. A történeti kontextusban Pászka kiemeli, hogy Peter Winch eredendően Max Weberre épülő szabályvezérelt cselekvés-tulajdonításáról, Gadamer erre reflektáló okfejtéseiről, egészében a társadalmi kontextusnak tulajdonított jelentőségről van szó, minthogy „ez teszi lehetővé, hogy megértsük a jelentését annak, amit az emberek tettek, tesznek és mondanak”, továbbá a *lehetőséget*, amiről Weber mint az „ésszerűen (racionálisan) vezérelt cselekvés, viselkedés elve és a diskurzus közötti kapcsolatáról, és diszkurzív és nem diszkurzív eszmékről beszél”. Az ehhez kapcsolt ricoeuri és austini beszédaktus-elmélet azon felismerése, hogy a beszédaktus típusai cselekvéstípusok, már átvezet a hermeneutikát módszerek tekintő eljárásokhoz és interpretációkhoz, a metodológia a szövegre és a szövegértelmezésre vonatkozó módszertani rendjéhez, amely „új eljárást nyit meg a *magyarázat és megértés viszonyában*”. Ugyanis „Gadamer javaslata az volt, hogy a megértés és az értelmezés egymást feltételezik, nincs megértés értelmezés nélkül. Ricoeur, láthatóan, nem helyettesíti az értelmezést a »magyarázattal«, hanem a magyarázatot bevonja az értelmezés előterébe, s új feladatot szán neki. A hagyományos elgondolásban Ricoeur itt elsősorban Diltheyre utal, akinél magyarázat és az értelmezés egymást kizárták, mivel a magyarázatot a természettudós módjára, míg az értelmezést a történész eljárás módjára vonatkoztatta. A 19. század végén a valamely szöveggel kapcsolatos magatartást a »magyarázat« és az »értelmezés« terminussal összegezték. Dilthey a természettudományoktól átvett és a pozitivizmus által a történettudományokra alkalmazott érthetőségi modellt magyarázatnak nevezte. Az értelmezést pedig a megértés pszichológiából származtatott formájának tekintette, s abban a szellemtudományok alapvető, egyetlen magatartását látta, amely által megvonható a különbség a szellemtudományok és a természettudományok között. Ugyanakkor Diltheyre vezethető vissza a hermeneutika belső kettéosztottsága, mely szerint a megért-értelmez kettősében a megértés az alap, azonban a megértést a lélektanra, míg az értelmezést a tárgyasult formákra való vonatkoztatással pszichologizálta. Márpedig a megértés-értelmezés tudományosság-igénye éppen a depeszichologizálást sürgette” (190–191. p.).

A könyv egészében Pászka alig tesz mást, mint a legeltérőbb interpretációk fölidézésével maga is interpretálja a társadalmi képződményeket, beleértve a gazdaságot, történelmet, kreatív képzeletet, imaginatív életvilágot, konstruktív megoldási és adaptációs rutinokat, megismeréstudományi képleteket, elbeszélésmódokat – mint ezt a nyolcvanas években bekövetkezett antropológiai értelmezésfolyamat értelmezői is teszik. Az ember és társas környezetének, életvilágainak és kölcsönös függésrendjeinek megismerése azonban a cselekvésmoделlek és tanult mintázatok sok huzallal behálózott rendszerében képesek „társadalmi környezetet” teremteni, ezért ezek belátását és megértését is az emberszabású létfeltételek („ember okozta”) természeti események fogalmi-elméleteinek kijelölésével kell illetnie a kutató pillantásának. „A megoldandó feladat nem a különböző szakterületek európai léptékű ismerethalmazainak egymás mellé szerkesztésének módjában rejlik, hanem a téma tartalmi sokszínűségét

egységbe fogó, irányító fogalmi-elméleti séma megalapozásában”, a diskurzusok és distanciák földidézésében, a szociológia tudományának és kockázatbelátási rugalmasságának (*Risk and Culture*) képességében inkább. Mégpedig a valóságkonstrukciók dimenziójában elsőként. „A klímaváltozás tudatosodásával párhuzamosan több oldalról is bírálat éri a szociológia klasszikusainak nyomdokain haladó vonulatát, amely a korai ipari forradalom ideológiája mentén továbbra is a természeti környezet meghódítását, leigázását tekinti a társadalmiasulás kritériumának”, mivel „...a szociológia nem volt »teoretikusan felkészülve«, a témát »szinte kezdettől fogva a természettudományoknak adta át, igyekezett is megszabadulni tőle, a társadalmat és annak részeit, illetve a társadalmon belüli perspektívákat részesítette előnyben»” (idézi Luhmann). Ennek révén ugyanis „a szociológia helyett jó részt a társadalmi kommunikáció tematizálja az ökológiai közbeszédet. Az utóbbi évtized kockázatdiskurzusaiban s a reflexív szociológia modernizációs elméleteiben (Beck, Lash, Giddens) az ökológia, a klímaváltozás fogalma, definíciója körüli viták a politika, a gazdaság »új« munkamegosztására, a kulturális beágyazottságra és a témában zajló diskurzusok »inszenárió« értelmében vett konstruált jellemzőire hívják fel a figyelmet. A reflexív szociológia belátásában az a természet, amire a különböző »kulturális mintákból« kiindulva hivatkoznak, »már nem létezik«. S »ami van (...), az különböző társadalmiasult formája a természetnek«, amelyet tudományos világszemlélet alakított ki, és amelyben a »klímakutatók absztrakt modelljei határozzák meg a mindennapi cselekvéseket«. Az összehasonlító antropológia (*Science studies*) radikálisabban fogalmaz: »azok a szociológiák, amelyek csak a társadalmi köré épülnek, amelyek talán csak azáltal maradnak fenn, hogy a „hatalom” és a „legitimitás” szavakat ismételtetik, [zavaróak], mert a szociológusok sem a tárgyak tartalmával, sem a nyelvek világával nem tudnak megbirkózni, pedig mégiscsak ezek hozzák létre a társadalmat«. A tárgyak tartalma és a nyelvek világa ebben a megközelítésben a duális világlátás meghaladását sürgeti, vagyis azt, hogy a természet és társadalom nem két ellentétes transzcendencia, hanem egy és ugyanaz, a kettő között a közvetítések gyakorlata által a »társadalom minden egyes állapotának megfelel a természet egy-egy állapota...” (9–10. p.). Ebből fakad tehát a kérdés (Bruno Latour és Ulrich Beck megfontolásai nyomán), hogy „mennyiben tartható továbbra is az a szociológiai beállítódás, amely »mindent társadalmi kérdéssé redukál«, és figyelmen kívül hagyja a természet–társadalom kölcsönhatásának »is-is jellegét«. Az ilyen és hasonló belátás aktuális perspektívából vetődik fel, amely az emberi világot most már nem csupán kulturális hatásösszefüggéseiben próbálja értelmezni”, hanem a hatások kiegyenlítődése, a következmények természetrombolásra és valóságalkotásra kiható verziói újrafogalmazták az alapvető paradigmákat (11. p.).

Ez a „latourianus” és „beckista” interpretáció különösen kihívó a szerzői alapállás bázisán: Ulrich Beck észrevételei „az angolszász diskurzus- és kultúraelméletek valóságkonstrukcióját bírálják, amelyek a laikusok ismereteit hangsúlyozva, az aktor- és intézményi tényezőknek tulajdonítanak elsőbbséget. Ezekben ugyanis, a »természetrombolás« materiális és szimbolikus tartalma »cselekvéscentrikus« irányt vett, ami »diszkurzív szerkezetátalakításban« nyilvánul meg: létrehoznak, formálnak és megváltoztatnak »kognitív struktúrákat«, »elbeszélésmodelleket«, »tabukat«, így a »valóság a cselekvés célja és produktuma lesz«, miáltal a »valóság« felépítésében egy »kétértelműség« válik dominánssá” (11. p.). Ezért immár a viláगतalakító víziók és a cselekvések

aktor- vagy intézményelmélete olyan kognitív tudáskonstrukcióvá lesz, melynek kérdésfelvetése redukálódik (Becket idézve): „hogyan (re)produkáljuk diskurzív eszközökkel a »valóságot« önmagában. A válaszok aszerint különböznek, hogy »több vagy kevesebb valóság van birtokukban«. Pászka itt rámutat Beck, s mögötte Mary Douglas és Aron Wildavsky veszélykultúra-fogalmára, „mely szerint »nem volt lényeges különbség az őskor és a fejlett civilizációk veszélyei között«. A kérdés illetően megközelítése Beck szerint „*rávilágít egy szociológiára (annak hibájára), amely mindent társadalmi kérdésre redukál, és figyelmen kívül hagyja a kockázatok immaterialitását (társadalmi inszenárió) és a materiális jellegét (fizikai változás, pusztítás) is-is jellegét*”. Ezzel azonban „látványosan az ökológiai diskurzus konstruktivista vonulata, a természetrombolás mentén kibontakozó »világmegváltó« tudáskonstrukciókban lehorgonyzott. Valóságképe konstruált, így a duális világkép meghaladását célzó »is-is« relációt Beck a »valóság« egy újabb fogalmával semlegesíti. A valóság »önmaga«, mint megjegyzi, ember(ek) cselekvése, cselekvési struktúrák, cselekvési rutinok, észlelési minták stb. összeszővődéseiben valósul meg, illetve alakul át. Következésképpen az emberi cselekvésen kívül eső valóságot – materiális és szimbolikus értelemben egyaránt – nehéz elképzelni. Ha ez így van, akkor a valóság »önmagában« nem létezik, csak azáltal, ha az ember létrehozza, megalkotja, valamilyen materiális és immateriális formában megjeleníti. Más szóval a diszkurzív szerkezetátalakításnak is a valóságot valamiből, valamiért létre kell hoznia. Beck is a valóságot társas világgal azonosítja, s a valóság »önmaga« ebből felépített, megalkotott. Valóságfogalmában a természet, a társas valóság létének fizikai-tárgyi feltételei, csupán mint (természet-)rombolás objektuma van jelen. A nehézség ott kezdődik, hogyha ragaszkodunk a valóság egy olyan megközelítéséhez, ahol a valóság önmagában a cselekvés értelmében vett valóság, társadalmilag felépített, és a természet csak az adottság értelmében vett valóság, akkor eltávolodunk annak beismerésétől, hogy a természet akárcsak az ember az ökoszisztéma cselekvő része. A kérdés tehát az, hogyha felszámoljuk a természet és társadalom dualizmusát, s elismerjük a kettő kölcsönhatását, akkor továbbra is a társas cselekvés, a társas interakció, a célracionális cselekvés stb. fogalmi alkalmasak-e az emberi és nem emberi viszonyok megértő értelmezésében?” (10–12. p.)

Pászka egész könyve valahol az univerzális, mélyen és szélesen historikus, ugyanakkor állandó változandóságában is roppant nehezen megragadható folyamatszerűségek, ciklusok, értelmezések és narratívák lankái közötti evickelés. Sikeres, sőt látványos vadvízi kaland ez, melyben a zuhatagok és kövek hullámvetése nemcsak adaptációs stratégiát kíván meg a mindenkor társadalmi aktoroktól, hanem magától az értelmező pillantásától, az elbeszélő narrációjától is. Ugyanis a történetmondást a beszéd- eseményeken át vezeti, a tudomány paradigmáit a megérthetőségek mellett a szóbeli vé tétel és elemezhetőség tesztjének is aláveti „az antropológiai állandót” keresve. „A beszéd- események tehát azoknak a szimbolikus formáknak a rendszere, amely által a közösségek és tagjaik értelmezik és teremtik történelmüket. A beszéd egyetemes és sajátos funkciói nem a roppant változatos tagadását jelentik, hanem azt, hogy miközben partikuláris értelemben kulturálisan meghatározott szabályokat követ, általános értelemben mindenütt és mindenhol életre kel és szimbólumokban ölt alakot. A tapasztalatok konstrukciós jellege a nyelvből mint szimbólumalkotó és -hordozó antropológiai állandóból származik. Vagyis a nyelv emberi lényünk, létünk lényege, amely

kommunikatív cselekvésben alakult ki, az tartja fenn, alapjában az emberré válás, az antropológia alapja. A nyelv szimbólumfunkciója teremt rendet a körülöttünk lévő összevisszaságban, a szimbólum a rendet jelentéssel ruházza fel. Más szóval: a szimbólumok a jelentéskeresés eszközei vagy termékei, amelyek értékekkel és érzelmeikkel terheltek. Röviden: maga a rend, amely szimbólumokban jut kifejezésre, kulturálisan szabályozott emberi konstrukció. Azonban a szimbólumok nem dolgokat, hanem a fogalmakat jelentik, vagyis Ernst Cassirer megfogalmazásában a szimbólum az, ami telítetté válik jelentéssel. A szavak pedig a fogalmakat érintő viselkedésre készítetnek bennünket. Egy szimbólumnak közösségi jelentése van, amelyet kommunikálni lehet, ezek a jelentések az adott társadalom kultúrájában és a hagyományában gyökeresnek, s a társadalom egységének és differenciálódásának mértéke szerint változnak. A kultúra és a hagyomány befogadása változó, így a szimbólum jelentése használatának itt és most kontextusától meghatározott, konkrét helyzetben nyeri jelentését, sőt a szimbólum jelentése minden használatnál változik és gazdagodik. Ami számunkra fontos, hogy a szimbólumok az egyéni és közösségi cselekedeteket, viselkedéseket formálják, s a szimbólumokat maguk a hagyományok, a történelmi, a nyelvi és a szociális szükségletek alakítják, amelyek minden társadalomban kontextusfüggőek. Következésképpen, a szimbólum és használatának módja szociokulturálisan meghatározott. A társadalomtudományok, függetlenül attól, hogy »szövegálapúnak« vagy egyébnek nevezjük, továbbra is hermeneutikai alapokon képzelhetők el” (203–205. p.).

Nem redukálni, csupán a szövegfolyamból kiemelt cseppnyi mintákat látható „keretbe” rakni próbálom, mikor a megismerés, értelmezés, általánosítás, specifikálás mint beszédcselekvési megoldás sikerét értékelem Pászka munkájában. Ez szükségképpen el kell gondolkodtasson bennünket, amikor annak képzetével élünk, hogy társadalomtudományt művelünk, megértést termelünk, megismerő rutinokkal élünk. Ez a szerzői hermeneutikai pozíció a riceouri aspektusban is „több mint kétséges, hiszen a beszéd etnográfiaja, mint láttuk, a mindennapi beszédcselekvés egyszerűbb formáit próbálta fogalmilag rögzíteni, s az összetettebb formákat nem érintette, ennek ellenére közelebb visz Ricoeur szemantikai belátásainak hermeneutikai alkalmazásához. A spontaneitás, önkényesség mellett azonban a személyiség egész státusát áthatja, átszövi a környezetéhez való verbális és nem verbális igazodás, megfelelés. Függetlenül attól, hogy egy szerencsésebb vagy egy szerencsétlenebb embercsoporthoz tartozunk, a csoport elvárásokat támaszt, igazodási mintákat nyújt, amelyek óhatatlanul megjelennek közléseinkben, abban, ahogyan a szavakat használjuk, amelyek végeredményben személyiségünk egészének értékelésére utaló jelek. Más szóval: a nyelv funkciója a nyelvet használók szándékaiban és hatásaiban, a szándékolt és nem szándékolt beszédcselekvésben érhetők tetten, amit két nyelvi adottságban jelölnek meg: a szemantikaiban és a szintaktikaiban. A szemantika kulcsa a hogyan értés, a szintaxis pedig a logikai és nyelvtani műveletekkel foglalkozik...” (203. p.).

Pászka Imre beszédcselekvése kiadós értelmezési feladat, s mint szemantikai állandót ezután már megkerülhetetlenül figyelembe kell vennünk, ha társas világ(ok) környezetének elemzésébe fognánk a jövőben. A kötet végére emelt Dimitrie Gusti tanulmány (218–234. p.) ennek már részben mintája, példája is, de látszólag mintegy perszonalisra szűkíti a tudományos életvilágok funkcionális működésrendjébe illeszkedő kutató komplex szociálpszichológiai-tudománytörténeti-hermeneutikai oeuvre-jét.

Erre a sorsra determinált Pászka új könyve is, amely mint jelenkori társas világunk beszédeseménye, a majdani sorseseemények meghatározó részévé válhat, jó eséllyel. Kötetének gondolatgazdagsága és lehangoló anyagbősége mellett szinte már bevezetőjében is olyan filozófiai/antropológiai (vagy épp filozófiai antropológiai) dilemmát hoz terítékre, melyről az olvasónak elemi döntést kell hoznia, hogy értelmezési keretét aktivizálja. Ez a kettősség a történő világ, a zajló események, az emberi fejlődéstörténet (?evolúció-történet?) tényyszerűségeinek, s e bizonyágkészlet elbeszélhetőségének, narratív közléstechnikák gondolati beágyazásának viszonyrendszerébe vezet. Nem véletlenül nevezi a kötetben igen kitartóan „az emberi cselekvés, viselkedés-minták... természet-társadalom együttthatása kiváltotta válsághelyzetekre adott reakciók” rendszerének (lásd a hátoldali ismertetőt), melyből a kulcsfogalom az *együtthatás*. A „szemtől szemben párbeszéd-helyzetek természete, a zárt gondolkodás- és tudáskészletek, a már megélt és lehetséges klímaváltozásokhoz való alkalmazkodásban megnyilvánuló emberi találékonyosság” társadalmi intézményei, normái, szervezeti adják a dilemma egyik, „objektívált” oldalát, s a másik oldalon ott az Ember, a maga akár nagy-, akár kisbetűs sodródásával, kiszolgáltatottságával, szenvedő és túlélési képes stratégiáival. Ez az értelemvezérelt gondolatmenet, s alanyként a változó Ember ekképp valamely antropológiai aspektust vesz fel, másképp fogalmazva: az evolucionista (és mellé a strukturalista) antropológiai hagyományt preferálja a szerző, mindeközben azonban a kultúrakutatás terén is negyedszázadosan új szempontrendszert konstruál hozzá, vagyis a narratív, a személyes, az átélt és elbeszélte szocio-fugális gondolkodásmódok követésében leli örömét, valamiképpen ezért még az sem kizárt, hogy e társas világok elméleti leírásában a szerző egy maga teremtette antropológiai szférát teljesít ki, melyben a cselekvés- és viselkedérepertoárok formálta világ(ok) csupán a narratívák terében jelennek meg „empíriaként”, valójában egyfajta metaelmélet tárgyaivá élemednek, ezzel pusztán hipotetikus mintakészletet sejtetnek. Ám ez sem kevés, tessék csak követni bírni, vagy felülmúlni...!